

Hammer: Doğu'nun Kâşifi

Tuğba İsmailoğlu Kacır

İstanbul, Kronik Kitap, 2020, 344 sayfa, ISBN: 978-625-7631-24-2.

Tarık YALDIRAK*

Eserin yazarı Tuğba İsmailoğlu Kacır, lisans, master ve doktorasını Viyana Üniversitesinde tamamlamıştır. Kitap, yazarın Avusturya Tarih Araştırmaları Enstitüsünde 2015 yılında tamamladığı doktora tezinin genişletilerek Türkçeye çevrilmesiyle meydana gelmiştir. Yeni-Yakın Çağ Orta Avrupa tarihi üzerinde çalışmakta olan Kacır, İstanbul Medeniyet Üniversitesinde görev yapmaktadır. Kacır, Türk tarihi için abide bir şahsiyet olan Hammer üzerine yaptığı çalışmada birincil kaynak olarak Avusturya Bilimler Akademisi Arşivi'nde bulunan, Hammer'ın hatıratını, pek çok Almanca gazeteyi, Osmanlı Arşivi'nden ilgili belgeleri ve İBB'ye bağlı Atatürk Kitaplığı'nda Ahmet Cevdet Paşa Koleksiyonu'nda bulunan, Cevdet Paşa'nın Hammer ile aralarında geçen yazışmalarını kullanmıştır. Çalışma Almanca, Türkçe ve İngilizce tetkik eserlerle desteklenmiştir.

Kitap 344 sayfa olup beş bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde Hammer'ın aile kökleri ve yaşamı anlatılmakta; ikinci bölümde sosyal ilişkilerinden, siyasi görüşlerinden ve zihin dünyasından bahsedilmekte; üçüncü bölümde Alman oryantalizmi ve Hammer'ın buradaki yeri ele alınmakta; dördüncü bölümde Hammer'ı etkileyen kişiler ve olaylar irdelenmekte; son bölümde ise eserleri hakkında bilgi verilmektedir. Eser şu ana kadar Hammer üzerine yazılan ilk ve tek Türkçe kitaptır.

Joseph von Hammer-Purgstall 1774 yılında Avusturya'nın Graz şehrinde dünyaya gelmiştir. Ailesinin on çocuğunun ilkidir. Babası, onu henüz on üç yaşındayken Şark Akademisi'ne hazırlanması için Viyana'ya götürmüştür. Hammer, Viyana'da babasının arkadaşının himayesinde bir yandan eğitimini tamamlarken diğer yandan, Doğu dillerini ve kültürünü iyi bilen bürokratlar yetiştirmek üzere kurulan bu akademiye

* Doktora Öğrencisi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Bölümü, Bolu, tyaldirak@hotmail.com

Tarih Kritik (9) 3 History Critique | Temmuz/July 2023

hazırlanmıştır. Hatıratında, arkadaşları aileleriyle şehir dışına eğlenmeye giderken kendisinin hocasının gözetimi altında, bomboş şehrin sokaklarını turladığını anlatmaktadır. Mutluluğu eğlencede arayamayacağına göre güçlü ve hırslı olmaktan başka çaresi yoktur. Hammer on beş yaşındayken Şark Akademisi'ne kabul edilmiştir. Akademide öğrenciler modern tedrisatın yanı sıra yoğun bir biçimde Türkçe, Arapça ve Farsça dersleri almaktadır. Habsburg-Osmanlı arasındaki siyasi münasebetlerden dolayı Türkçe öncelikli tutulmaktadır. Doğu dillerini iyi kullanan Hammer'ın, bu dilleri ana dili olarak konuşan birinin şahitliği kayıtlı olmadığından, nasıl bir aksanla konuştuğu bilinmemektedir. Çalışkan bir öğrenci olan Hammer aşırı çalışma temposundan değil; akademinin kötü yemekleri, katı cezaları, uzun ve sıkıcı ayinlerinden şikâyetçidir.

Üst sınıf öğrencilerinden, Doğu'dan gelen elçi ve misafirlere tercümanlık yapması ve saray kütüphanesinde Şark diplomasisi üzerine incelemelerde bulunması beklenmektedir. 1792'de Zıştovi Antlaşması'nın imzalanmasının akabinde Türk elçilik heyeti Viyana'ya gelmiştir ve Hammer da misafirlere yardımcı olmak üzere görevlendirilmiştir. Hammer, hatıratında, görevini başarıyla yerine getirdiği için Türk elçisinin kendisini "*Sen büyük adam olacaksın!*" diyerek övdüğünü ifade etmektedir. Ancak kendisi bunu "*maalesef gerçekleşmeyen bir öngörü*" olarak görmektedir. Hammer, umduğu siyasi kariyeri gerçekleştiremediği için kendisini hayatı boyunca başarısız bir kimse olarak algılamıştır.

Hammer Şark Akademisi'nden mezun olduktan sonra beş yıl daha orada kalmıştır. 1799 yılında İstanbul'daki imparatorluk elçiliğinde ilk kamusal görevine başlamıştır. Viyana'da başladığı akademik çalışmalarını burada sürdürmüştür. İki yıla yakın süre Osmanlı topraklarında, kısmen İstanbul'da kısmen de Suriye ve Mısır'da kaldıktan sonra Avusturya'ya dönmüştür. 1802 yılında elçilik sekreteri olarak yeniden İstanbul'a gitmiş ve 1806 yılında konsolos olarak Yaş'a tayin edilerek, "*manevi vatanım*" diye ifade ettiği toprakları, geri dönmek üzere terk etmiştir.

Hammer'ın Yaş'ta Fransız konsolos Reinhard ile sıkı bir dostluğu vardır. Rusya bu dostluktan rahatsız olmuş ve Viyana'da Hammer aleyhinde çalışmalara başlamıştır. Neticede Hammer, 14 Temmuz 1807'de Viyana'ya geri çağırılmıştır. Yanlış anlaşıldığını düşünen Hammer, bu durumu düzeltip yeniden Osmanlı topraklarına dönebileceğini düşünmektedir. Ancak olaylar umduğu gibi gitmemiş ve bir daha Osmanlı topraklarına dönememiştir. Dışişleri Bakanlığındaki görevine herhangi bir vasfı olmaksızın devam etmiştir. Aktif görev verilmemiş ancak maaşına da dokunulmamıştır. Bu tarihten sonra ömrünün sonuna kadar devam eden bir yaratıcılık dönemine girmiş ve pek çok eser vermiştir.

Hammer, 9 Haziran 1816'da kırk iki yaşındayken, bankacı asilzade Henikstein'in kızı, on dokuz yaşındaki Caroline ile evlenmiştir. Mutlu bir evliliği olan Hammer, 1844 yılında eşini kaybetmiş ve ölümüne dek dul bir adam olarak eşinin yasını tutmuştur. 1821 yılına, Yunan İsyanı ve Metternich'in şansölye olarak en üst makama ulaşması damgasını vurmuştur. Metternich, Osmanlılardan yana tavır alırken Hammer Yunanlıları desteklemektedir. Bu durum Metternich'i, onu aktif görevde kullanma düşüncesinden uzaklaştırmış ve Hammer İstanbul'a yeniden görevlendirme umudunu yitirmiştir. Akademik çalışmalarına odaklanarak 1827-1835 yılları arasında, on cilt hâlinde yayımlanacak olan *Osmanlı Tarihi* isimli eserini yazmıştır.

Hammer, 1839 senesinde Mettenich ile aralarında geçen bir tartışmadan sonra onu yalancılıkla itham etmiştir. Daha sonra af dilemiş olsa da affı kabul edilmemiş ve saray tercümanlığı görevini kaybetmiştir. Kadrosunun saray müşaviri olarak bakanlıkta kalmasına karar verilmiştir. Saray tercümanlığından alınmasının ardından Viyana’da bir bilim akademisinin kurulması için yoğun bir çaba içerisine girmiştir. Uzunca bir kuruluş öyküsü olan Viyana Bilimler Akademisi, Cizvitlere sıcak bakan Mettenich’in muhalefetiyle karşı karşıya kalmıştır. Bilim insanlarının yoğun uğraşısı sonucu 1847 yılında akademi kurulmuş ve başkan olarak da Hammer seçilmiştir. Akademi matematik-doğa bilimleri ve tarih-filoloji olmak üzere iki şubeye ayrılmıştır. Felsefe ise dışlanmış gibi görünmektedir. Hammer, 2 Şubat 1847’de akademinin açılış töreninde dünyanın en eski üniversitesinin, kabul edildiği gibi İtalya’da değil, X. yüzyılda Bağdat’ta kurulduğunu söyleyerek Doğu’ya işaret etmiştir. Ancak bu çıkışı öğretim üyelerinin ilgisizliği nedeniyle karşılıksız kalmıştır. Hammer, 23 Kasım 1856 tarihinde, seksen üç yaşında, kalp rahatsızlığı nedeniyle vefat etmiştir.

Hammer’ın kendine özgü bir din anlayışı vardır. Aydınlanma düşüncesinin takipçisi olmakla birlikte alternatif, mistik ve ritüellerle dolu bir yaşam tarzına sahiptir. Katı bir Katolik ve Cizvit tarikatına mensup kişilerin bulunduğu bir çevrede yetişmesine karşın, Hristiyanlığın ibadetlerini yerine getirmemektedir. Kendine ait dualar yazmakta ve bunları gün içinde okumaktadır. Bu duaları Hristiyanlık ve İslam’dan esinlenerek yazmıştır. Hatıratını, “*Bismillah*” ile başlayıp “*Elhamdulillah temme bi-inayettillah*” diyerek sonlandırmıştır. Yedi sayısının onun için çok önemli bir gizemi vardır. Hayatında yedi ve katlarının dönüm noktaları olduğuna inanmaktadır. Latince el yazısı kötüdür hatta memurluğu sırasında bu meseleyle ilgili sorun da yaşamıştır. Buna karşın Arap harflerini gayet düzgün ve okunaklı bir şekilde yazabilmektedir. Ağdalı bir dil ve yaygın olmayan formlar kullandığı için yazdıklarını anlamak biraz güçtür.

Hayatta iken daha çok dil ve edebiyat alanındaki çalışmalarıyla ön planda olan Hammer’ın bu eserleri zamanla önemini yitirmiş, tarih alanındaki eserlerinin değeri ise artmıştır. Türkler, Araplar ve İranlılar onun çalışma alanlarıdır. Hayatı boyunca 76 kitap yazan Hammer, gittiği her yerden kaynak toplamıştır. Aşırı üretken olmasında bu çabasının önemi büyüktür. Kitaplarından bazıları şunlardır: *Dört ciltlik Osmanlı Şiir Tarihi* (1812), *Osmanlı Devleti’nin Hukuki ve İdari Teşkilatı* (1815), *Haşhaşiler Tarihi* (1818), *Fars Belagat Tarihi* (1818), *Halifelik Altında Devlet İdaresi* (1835), *Osmanlı Şiir Sanatı Tarihi* (1818), *Büyük Müslüman Yöneticilerin Biyografi Galerisi* (1837-1839), *Altın Orda Devleti Tarihi* (1840), *İlhanlılar Tarihi* (1842-1843), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (1827-1833), *Kırım Hanlığı Tarihi* (1856) ve *Arap Edebiyatı Tarihi* (1850-1856).

Hammer, I. Viyana Kuşatması’nın tarihini hem Avrupa hem de Türk kaynaklarına dayanarak yazmıştır. O zamana dek Batılı kaynakların şahitliği dışında başka bir kaynaktan incelenerek bu konuda bir çalışma yapılmamıştır. Hammer *Osmanlı Tarihi* isimli eserini, göz ardı edilmiş yeteneğini olağanüstü bir eserle kanıtlamak için yazmıştır. O, tarih yazımına daha sonra yerleşecek olan Küçük Kaynarca Antlaşması’nın Şark Meselesi’nin mihenk taşı olduğu düşüncesini ilk ortaya atan kişilerdendir. Osmanlı Devleti’ndeki ana sorunu devlet sisteminin zayıflamış olmasında görmüştür. Yönetimin zayıflığını ise üst makamlarda

meydana gelen güç bölünmelerine ve liyakatsiz kişilerin iş başına getirilmelerine bağlamıştır.

Hammer'ın *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* isimli kitabı kendi doğum yılı olan 1774 senesine kadarki dönemi anlatıyordu. Profesyonel bir tarihçi kendi dönemini objektif değerlendiremeyeceğinden, yaşadığı yılların tarihini yazmasının uygun olmadığı düşünülürdü. Ahmet Cevdet Paşa'nın *Tarih-i Cevdet* isimli eseri ise 1774'ten 1826'ya kadarki dönemi anlatır. Ahmet Cevdet Paşa, Hammer'a eserini sunmuş ve yanında bir de mektup göndermiştir. Mektupta, kendisinin onun yanında ancak bir ilkokul öğrencisi mesabesinde olduğunu, ayrıca yazdığı kitabın kendi eserinin devamı sayılabileceğini ifade etmiştir. Bu mektuba övgü dolu bir değerlendirme ile cevap veren Hammer, hem değerlendirmesinde hem de *Kırım Hanlarının Tarihi* isimli kitabında *Tarih-i Cevdet*'i kendi eserinin devamı olarak anmıştır. Bu ifadeler de *Tarih-i Cevdet*'in Hammer'ın eserinin devamı olarak yazıldığı sanılmasına neden olmuştur. Hâlbuki Ahmed Cevdet Paşa, Encümen-i Daniş tarafından Vasıf Ahmed Efendi'nin *Vasıf Tarihi* ile Esad Efendi'nin *Üssi Zafer* isimli eserinin arasındaki boşluğu (1774-1826) yazmakla görevlendirildiği için bu eseri kaleme almıştır.

Osmanlı İmparatorluğu Tarihi yayımlandığı dönemden itibaren Fransızca, İtalyanca, Macarca, Yunanca ve Boşnakça gibi pek çok dile çevrilmiştir. XIX. yüzyılda dillerin bilinme yaygınlığı dikkate alındığında bu çevirilerden en önemlisi Fransızca olanıdır. Eser 1835-1841 yılları arasında J.J. Hellert tarafından bu dile çevrilerek on sekiz cilt hâlinde yayımlanmıştır. Yapılan çeviri maalesef aslına sadık değildir. Hellert bazı bölümleri çevirmemiş hatta kimi yerlerde kendi kişisel görüşlerini dipnot olarak vermeyip Hammer'ın metninden ayırmayacak şekilde eserin içine yerleştirmiştir. Hammer hatıratında meseleyi şu ifadelerle anmıştır: “*Osmanlı Tarihi*'min Fransızca tercümesinden ve Mütercim Hallert'in çifte vefasızlığından, yani ahlaksızlığından çok büyük bir hoşnutsuzluk duymuştum.”

Bu durum yalnızca Fransız tarihçiliğini değil, aynı zamanda Türk tarihçiliğini de olumsuz etkilemiştir. Çünkü Türkçe çeviri orijinal Almanca metinden yapılması gerektiği hâlde Fransızca metinden yapılmıştır. Eserin ilk ve en önemli çevirmeni Mehmed Ata Bey, Osmanlıca baskısının ön sözünde metni Fransızcadan çevirdiğini lakin Fransızca ile Almancanın zaten çok benzediklerini ve Fransızca çevirinin Hammer'ın kontrolü altında yapıldığını ifade etmektedir. Mehmed Ata Bey'e göre Almancadan çevirmek ile Fransızcadan çevirmek arasında bir fark yoktur. Fakat çevirmen bu düşüncesinde yanılmıştır. Kendisinin titiz ve disiplinli bir çalışmayla Türkçeye kazandırdığı çeviri ne yazık ki Hellert'in bütün hatalarını içermektedir.

Kacı, çalışmasıyla Osmanlı tarihçiliğinde önemli bir yeri olan Hammer'ı tüm yönleriyle ele alan bir biyografi sunmaktadır. Hammer'ın gençliğinde nasıl bir kariyer planladığı, kendisini neyin motive ettiği, yaşadığı güçlükler, devlet hizmetinde aldığı görevler ve yazdığı eserler bütüncül bir yaklaşım içinde sunulmaktadır. Hem Avusturya hem de Türk kaynaklarının kullanılmasının yanı sıra çeşitli dillerdeki tetkik yayınlarla desteklenmesi çalışmayı özgün kılmıştır. Ayrıca Hammer üzerine yazılmış yegâne Türkçe kitap olan çalışma, gerek Türk tarihçiliğinde gerekse Türk entelektüel hayatında ciddi bir boşluğu doldurmaktadır.